

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ואתחנן, תשס"ט
מספר 820

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על עשרת הדיברות לסוגיהם*

במכילתא לפרשת יתרו¹ ובעוד מקורות בחז"ל מובאות שתי דעות על כתיבת עשרת הדיברות על שני לוחות:² האחת, והיא הידועה לנו: חמישה בזה וחמישה בזה. האחרת: עשרה על כל לוח. דעה אחרונה זו הוכרה כפשט הכתוב ונומקה מפי ד"ר משולם מרגליות:³ הלוא לוחות הברית הם תעודה ועדות לברית שבין הקב"ה לישראל, ובברית הדדית כל צד מקבל עותק של החוזה.⁴ שני הלוחות הונחו במקום המשותף לה' ולישראל: ארון הברית (או: "העדות") שבקודש הקודשים של המקדש: מקום אלוקי כביכול בתוך בני ישראל.

הדעה האחרת – חמישה לעומת חמישה, מנומקת במכילתא בהתאמה שבין המקבילים: "אנכי ה'" ולעומתו "לא תרצח" את הנברא בצלם אלוקים (עפ"י בר' ט:ו). איסור עבודה זרה, שהמקרא מרבה להמשילה לזנות,⁵ כנגד "לא תנאף". "לא תגנוב" כנגד "לא תישא", שהרי הגנב עלול להישבע לשקר, בשם ה'. "לא תענה ברעך עד שקר" לעומת השבת המעידה על הבריאה ובוראה. לגבי הזוג החמישי: כיבוד אב ואם לעומת "לא תחמוד", צימודם יחד בדרשה זו נראה מאולץ.⁶ אילו ניתנה לי רשות לחדש דרשות, הייתי דורש: בשניהם יש כדי לשמור על שלמותן והמשכיותן של המשפחה ונחלתה.

פרשני ימי הביניים, כגון רמב"ן ור"י אברבנאל,⁷ תלו את חלוקת הדיברות לשני לוחות באופיים של הדיברות: חמישה שבין אדם למקום וחמישה שבין אדם לחברו. במקורות חז"ל לא מצאתי הבחנה כזאת לא בדיברות בפרט ולא במצוות בכלל אלא בעניין אחד: הסליחה והכפרה ביום הכיפורים.⁸

משהו מעין המוטיב לעיל – חמישה וחמישה, מצוי במדרש פסיקתא רבתי:⁹ חמישה ראשונים מכוונים רק לישראל, ולכבוד ישראל נזכר בהם שם ה'. חמישה אחרונים מכוונים לכל האומות בבטאם כללי מוסר בסיסיים, ולכן אין בהם שם ה'. אלא שגם לאותם חמישה סירבו האומות. ודרך אגב, אבחנה זו מעידה גם על ההבדל הסגנוני: חמשת הראשונים כולם ארוכים, בעלי משפטים מורכבים של הנמקה או התראה. חמשת האחרונים כולם משפטים פשוטים וקצרים.¹⁰

מעין הדרשה דלעיל מפסיקתא רבתי מובא הרעיון הבא בבבלי קידושין:¹¹

* מוקדש לנכדי זוהר בתפילה שיזכה לקבל בשמחה עול של תורה ועבודה, מצוות וצה"ל, חופה ומעשים טובים.

¹ מסכת דבחדש ח עמ' 234.

² שמ"ר מז, ו. בירושלמי שקל' ו, א; כג ע"א; סוטה ח, ג; לה ע"ב וכן בששה"ר ה, יד, יש עוד דעות שהיו עשרים או ארבעים על כל לוח. אך דעת רבנן שם: עשרה בכל לוח.

³ דף שבועי לפרשת 'כי תשא' תשנ"ז (מס' 173).

⁴ "כנגד חתן וכלה; כנגד שני שושביניהם", נדרש בשמ"ר מא, ז; דב"ר ג, טז וראו מהרז"ו שם; תנח' בובר תשא יב; תנח' תשא טז; עקב י.

⁵ כגון יר' ג:א-י, טז, כג. הוש' א - ד:טו. בתורה: דב' לא:טז.

⁶ החומד אשת רעהו, הבן הנולד מהם יקלל אביו (שאינו מכירו). אבל דרשה כזו מתאימה יותר ל"לא תנאף".

⁷ רמב"ן לשמות כ:יא. אברבנאל שם פס' ב.

⁸ יומא ח, ט.

⁹ פרק כא, צט ע"א-ע"ב. בסגנון אחר ממקור אחר, בחזקוני לשמ' כ:יא.

¹⁰ הדיבר העשירי יש בו ריבוי מושאים, אך אינו משפט מורכב.

¹¹ לא ע"א. ומעין זאת: פסיקתא רבתי כג, קכא ע"א-ע"ב; במ"ר ח, ד.

בשעה שאמר הקב"ה "אנכי", "לא יהיה לך" אמרו אומות העולם, לכבוד עצמו הוא דורש. כיון שאמר "כבד את אביך ואת אמך", חזרו והודו למאמרות הראשונות. ואולם שלא כדרשת פסיקתא רבתי מחלקת דרשתנו בין ארבעה ראשונים לשישה אחרונים בצרפה את כיבוד הורים למצוות שלכבוד הבריות ניתנו. ואכן, רמב"ן וקאסוטו אומרים איש בדרכו שדיבר זה מקשר בין הראשונים שהם בין אדם למקום ובין האחרונים שהם בין אדם לחברו. הנה הרמב"ן מצד אחד אומר בפתח דבריו על הדיבר הרביעי (כ:יא):

הנה השלים כל מה שאנו חייבין בדברי הבורא בעצמו ובכבודו, וחזר לצוות אותנו בענייני הנבראים, והתחיל מן האב שהוא לתולדותיו כעניין הבורא משתתף ביצירה. כי ה' אבינו הראשון, והמוליד אבינו האחרון.¹²

ומצד אחר, בתוך דבריו על "לא תרצח, לא תנאף, לא תגנב" (שמ' כ:יג) אומר רמב"ן: הנה עשרת הדברות, חמישה לכבוד הבורא וחמישה לטובת האדם, כי 'כבד את אביך' כבוד הא-ל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד את האב המשתתף ביצירה. ונשארו חמישה לאדם בצרכו ולטובתו.

ויינפלד מעיר בספרו על עשרת הדיברות שחמשת הדיברות הראשונים, שהם ארוכים ומכילים את שם ה', פותחים באזכור יציאת מצרים וחומות בנתנית ה' את הארץ לבני ישראל, כלומר בשני מעשי ה' שהתורה מציבתם כסוד לאמונה ולחיוב המצוות.¹³ ואכן, עפ"י הפשט, ההבטחה "למען יארכו ימיך על האדמה אשר-ה' א-להיך נתן לך" (שמ' כ:יב) אינה שכר לפרט אלא לאומה: שדורות רבים יאריך עם ישראל בארץ ישראל.¹⁴ וכאן שכר זה הוא גם תוצאה: אם הבנים יכבדו את הוריהם, ממילא ילמדו מפיהם תורה, מוסר ומצוות, וממילא הדור הבא והדורות הבאים לא יתנכרו לשורשיהם היהודיים, וממילא לא יגלו מן הארץ: לא מרצון ולא מאונס.¹⁵

אף שפיקודי ה' עומדים לעד, הרי טעמי המצוות, וגם סיווגיהן, נתונים בידי פרשנים והוגים ומשתנים לפי הדור ולפי האסכולה. והנה בדורות רבים, עד לפני כימי דור, מקובל היה על רוב האנושות שפגיעה שרירותית בחיי אדם ופגיעה בזוגיות המשפחתית פשעים חמורים הם, והדיברות השישי והשביעי הם "חברתיים" - בין אדם לחברו. אולם, דורנו הפוסט-מודרני רואה מעשה טוב בהמתת חסד אקטיבית, שבעיני התורה היא רצח. ומתוך זכויות הפרט וחופש הפרט, לא החברה המתירנית ולא המשפט החילוני-ליברלי פוסלים את מה שהתורה מכנה ניאוף. הניאוף אסור מתוך האמור בראש פרשת העריות הראשונה (ויק' יח:ב-ג):

אני ה' א-להיכם. כמעשה ארץ-מצרים אשר ישבתם-בה לא תעשו וכמעשה ארץ-כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחקתיכם לא תלכו. את-משפטי תעשו ואת-חקתי תשמרו ללכת בהם אני ה' א-להיכם.

ובחתימת פרשת העריות השנייה נאמר: "והייתם לי קדשים פי קדוש אני ה' ואבדל אתכם מן-העמים להיות לי" (שם כ:כו).

על "לא תרצח" נאמר במכילתא (לעיל): "כך, כל מי שהוא שופך דמים מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך, שנאמר 'שפך דם האדם באדם דמו ישפך' פי בצלם א-להים עשה את-האדם' (בר' ט:ו). נמצא ש"לא תרצח" "ולא תנאף" לעולם עניינם בין אדם למקום, כבטאם את הכבוד לצלם א-לוקים ואת קדושת ישראל. סיווגם גם כ"בין אדם לחברו", דהיינו כפוגעים בזולת, תלוי במוסכמות חברתיות של דור ותרבות. לאיזה סוג של מצוות יש לשייך את איסור "לא תחמוד"? הדבר תלוי בפירוש הדיבר. יש שפירשוהו בלקיחת דבר מבעליו נגד רצונו אך בהסכמתו המאולצת מתוך לחץ פיזי או פסיכולוגי, דהיינו גזלה מרוככת, ואז זהו חטא שבין אדם לחברו. כך מפרשות המכילתות,¹⁶ ועל-פיהן פוסק הרמב"ם,¹⁷ וכך סוברים פרשנים כגון רש"י הירש ו"ש רג"ו.

הוגים ופרשנים אחרים, ראשון להם פילון האלכסנדרוני,¹⁸ ואחריו ראב"ע, ר"י אברבנאל, שד"ל, בנו יעקב, קאסוטו ואחרים רואים ב"לא תחמוד" איסור שבלב בלבד, בלי הכנה מעשית לביצוע; אם כן, זהו חטא שבין אדם למצפונו, ואולי גם כלפי בוראו, אך לא בין אדם לחברו.

הדיון בסיווג זה מסתבך מתוך שני דברים: האחד, פרשנים רבים רואים ב"לא תחמוד" עניין שבלב, ועל כל פנים מנמקים איסור זה בחשש שמא המחשבה הרעה תביא לידי מעשה רע. לפי דעה זו, כיצד נסווג אפוא את הדיבר הזה? דבר שני: בנוסח הדיברות שבפרשתנו, אחרי "לא תחמוד אשת רעך" (ה:יח) ממשכה התורה

¹² כבר פילון האלכסנדרוני אמר רעיון דומה. ראו: פילון האלכסנדרוני, כתבים ב, על עשרת הדברות, ערכה ותרגמה סוזן דניאל-נטף, ירושלים תשנ"א, כרך שני עמ' 106-107, 206.

¹³ מ' ויינפלד, עשרת הדברות וקריאת שמע: גלגוליהן של הצהרות אמונה, ת"א 2001.

¹⁴ כך ראב"ע הקצר ורמב"ן, כביאור חלופי; ראב"ע הארוך, כביאור יחיד. אריכות ימים על האדמה, כך משמעה גם בדב' ה:ל; יא:ט; ל:יח; לב:מו.

¹⁵ בכיוון זה מפרש טיגאי על-אתר. ראו: J.H. Tigay, *JPS Torah Commentary, Deuteronomy*, 1996.

¹⁶ ראו הערה 1, עמ' 235; במכילתא דרשב"י לשמ' כ:יד, עמ' 153 (אפשטיין-מלמד).

¹⁷ הלכות גזלה ואבדה א, ט-יב.

¹⁸ ראו הערה 12, שם, עמ' 142-153, 212-213.

לצוות: "לא תתאוה בית רעך" וגו'. ומדרש תנאים¹⁹ דורש על זה: "תאוה בלב, וכן הוא אומר 'כי תאוה נפשך' (דב' יב:כ), וחימוד במעשה וכן הוא אומר 'לא תחמד כסף וזהב עליהם ולקחת לך' (שם ז:כח)". וכך פוסק הרמב"ם. ואכן, בספר המצוות הוא מונה שני לאווים: לאו רס"ה לגבי חימוד במעשה, ולא רס"ו לגבי תאוה שבלב.

ולסיום נפנה לדיבר הרביעי – השבת. בספר שמות (כ:ח-יא), הפתיחה "זכור" מורה אל בין אדם למקום. יש לזכור את בריאת העולם הנזכרת בפס' יא, והחתימה "על-כן בָּרַךְ ה' אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ" – מצווה על ישראל להוציא אל הפועל את שבחתימת מעשה בראשית עדיין רק בתיאוריה הוא: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּע וַיְקַדְּשֵׁהוּ" (בר' ב:ג).

הנוסח שבפרשתנו אינו פותח ב"זכור", כי חסר שם מושא הזכירה, היא בריאת העולם. אולי היא רמוזה במילים "פָּאֶשֶׁר צָוָה ה' אֶל-לֵהֲיִךְ"²⁰, המכוונים לדברות בספר שמות. בריאת העולם ראוי שתחייב את כל באי העולם בשמירת השבת, אך פתיחת הדיבר שבדברים - "שמור" - מכוונת לישראל,²¹ והמשך מבאר מדוע רק ישראל ודווקא הוא, חייבים לשמור שבת: הוצאת ה' אותנו מעבדות מצרים לעבודת ה'. האדון החדש, הוא הקב"ה, מורה לעבדו מתי לעמול ומתי לנוח: "על-כן צָוָה ה' אֶל-לֵהֲיִךְ לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת". ואולם, "וַיְבָרֶךְ ה' אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת" מעלה גם מוטיב חברתי: שמור את יום השבת "לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כָמוֹךָ". נמצאנו למדים שהדיבר הרביעי הוא הן בין אדם למקום הן בין אדם לחברו.

הדגמנו אפוא בעשרת הדיברות, שהסיווגים השונים שלהם לעולם יחסיים הם, ויש לנהוג בכל אחד מהם במתינות ובזהירות.

מנחם בין ישר

המכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁹ לדב' ה:יח, עמ' כד, רעיון דומה מופיע במכילתא דרשב"י (הערה 16) שם.

²⁰ אמנם תוספת זו באה גם בדיבר החמישי, לגבי כיבוד הורים. טיגאי (הערה 15) מעיר, ששני דיברות אלה מנוסחים בפתיחתם כמצוות עשה.

²¹ פסיקתא רבתי כג, קטו ע"ב: "זכור נתן לאומות העולם, שמור נתן לישראל".